

een sluis ertussen, zodat, indien er een koerierster werd gearresteerd, dat toch geen gevaar voor de overige kon opleveren.¹

. . . De koeriersters waren meestal jonge meisjes, hoewel er ook oude dames bij waren, soms van boven de 60; er waren ook koeriers, enkele oudere heren, die dus minder gevaar liepen om voor de arbeidsinzet te worden benaderd door de Duitsers. Zij gingen met de trein van Den Haag naar Amsterdam en wisten alleen het adres waar zij hun pakje zetsel moesten afgeven. Dat adres was ook in die zin ongevaarlijk dat, zelfs wanneer zij het zouden noemen, het nooit door ons werd benaderd omdat voor dat afhalen van dat zetsel de nodige maatregelen waren getroffen. De koeriersters werden verdeeld over twee of drie treinen. Zij kenden elkaar niet. Wanneer zij eventueel meenden iemand te herkennen, mochten zij dat toch niet laten merken. Er reisden enkele mensen mee die in de gaten hielden wat er op de stations gebeurde en ook in de treinen zagen zij toe² -

in de treinen en bij de uitgang van de stations werd namelijk veelvuldig gecontroleerd.

Juist door al die noodzakelijke veiligheidsmaatregelen kwam bij de productie van illegaal drukwerk veel kijken, zeker wanneer deze, zoals bij *Het Parool*, gedecentraliseerd was. Centralisatie, als bij *Je Maintiendrai*, sloot daarentegen het gevaar in dat men, als 'de SD' een inval deed, op slag de gehele oplage kwijt raakte. In elk geval nam het totale productieproces vrij veel tijd. Vaak ontstonden er ook moeilijkheden doordat drukkerijen die illegaal drukwerk vervaardigden, 'opgerold' werden.

Was aanvulling mogelijk? Ja: een complete illegale drukkerij eventueel annex zetterij.

Er zijn er in den lande twee geweest.

In ons vorige deel wezen wij er op dat D.D.B. van Veen, een van de deelnemers aan de overval te Joure, begin '43 een deel van het geld dat uit de zwarte verkoop van de 'gekraakte' bonkaarten resulteerde, kon achterhouden. Hij viel toen in handen van Horak, chef van het bij de rijksrecherche centrale gedetacheerde *Sonderkommando*, maar werd door deze vrijgelaten. Het geld was niet in beslag genomen. Van Veen ging het nuttig gebruiken. Hij bracht begin '44 uit een door de bezetter gevorderde drukkerij een deel van de machines naar het sousterrain van een pand in Amsterdam over waar zich het filmbedrijf van Maarten Toonder bevond; op de deur van de nieuwe drukkerij kwam 'Hulpstudio 2' te staan en in die drukkerij, die de naam kreeg: 'De Algemene Vrije Illegale Drukkerij' (afgekort: 'David'³), ging

¹ Elke koerierster moest zich eerst bij het tussenadres (de 'sluis') vervoegen om daar te horen of op het afhaaladres nog alles veilig was. ² *Enq.*, dl. VII c, p. 285-86.

³ Van Veen bedoelde dat begrip 'David' als verwijzing naar de Davidsster die op de hatelijke Jodenster voorkwam.